

АРХІТЕКТУРА ПАМ'ЯТІ У ТВОРАХ ГОТФРИДА ЛЕЙБНИЦА В ПЕРСПЕКТИВІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В.О. Полякова

Останніми роками стає все більш розповсюдженою теза, що із пам'яттю людини відбуваються певні трансформації, спричинені розвитком цифрових технологій. Теперішнє проживається у темпі, який не дозволяє, або не припускає запам'ятовування, — і події, і оточуюче фіксується без участі людини (технології Google Glass та ін.). У даному випадку «пригадати» виглядає як звернутись до Google — «усуспільненого минулого» (Б. Гройс). Розуміння цієї ситуації можливе на основі звернення до філософського знання, перш за все, творчого спадку Лейбніца, і саме це обумовлює актуальність даної статті. Метою є виявлення окремих характеристик пам'яті, що висвітлюються у роботах Лейбніца та знаходять подальший розвиток у сучасній науковій літературі. В статті ми ставимо завдання спробувати визначити місце пам'яті в структурі особистості, зв'язок між пам'яттю і досвідом, як їх розуміє Лейбніц. Ми акцентуємо увагу на тих аспектах концепції пам'яті, що відображаються за допомогою просторових або архітектурних порівнянь.

Майже обов'язковою для коментарів до текстів Лейбніца є згадка про універсалізм філософа, адже надзвичайно широкий спектр тогочасних насущних проблем привертав його увагу та був висвітлений у творах. Це обумовлює звернення до комплексу літератури як із філософії, так із психології та когнітивних наук. Причина полягає у тому, що саме когнітивістика, яка об'єднує найрізноманітніші галузі знань — від філософії та психології до нейронауки і досліджень штучного інтеле-

кту, відповідає всеохоплюючому колу питань, на які шукав і знаходив відповіді Лейбніц.

Розуміння ключових аспектів епістемології Лейбніца стає можливим завдяки зверненню до монографії С.Г. Секунданта [10], в якій надзвичайно глибоко розглянуто дане питання. Також ми звертаємось до низки статей, що висвітлюють результати експериментальних досліджень пам'яті, та до окремих робіт таких авторів, як засновник когнітивної психології Ульрік Найсер [9], нейробіолог Ерік Кендел [13], психолог Даніель Канеман [5]. У цих роботах ми не знаходимо безпосередньої згадки імені Лейбніца, але, так чи інакше, підґрунтя вищезазначених праць було закладене саме цим німецьким філософом. Їх автори зробили те, про що писав сам Лейбніц: «Мені хотілось би, щоб хто-небудь виніс із спадщини древніх те, що відповідає потребам і смаку нашого часу в цілому, не звертаючи уваги на розбіжності партій» [6, т. 3, с. 273]. Стосовно досить показової долі перекладів філософського спадку Лейбніца російською мовою, зокрема йдеться у статті Д.А. Баюк і О.Б. Федорової «Лейбніц в Росії: переклади і їх автори» [2]. Треба зазначити, що значна частина творів Готфрида Лейбніца ще чекає на свій україномовний переклад, тому настільки важливою є перекладацька діяльність О.І. Хоми, завдяки якому український читач може ознайомитись із текстами «Принципи природи і благодаті» (2008) та «Монадологія» (2013).

Ще у 60-тих роках минулого сторіччя Маршалл Маклюен у своїй відомій роботі «Галактика Гутенберга» цитує саме Лейбніца:

Я навіть побоююсь, що люди, марно вичерпавши цікавість і не дочекавшись від наших досліджень ніяких суттєвих результатів для покращення свого благополуччя, відчують відразу до наук і, прийшовши у відчай, знову впадуть у варварство. І цьому вельми сприяє жажлива маса книг, яка все продовжує зростати. Кінець кінцем цей безлад стане непереборним. Безкінечність кількості авторів загрожуватиме усім загальною небезпекою — забуттям. Надія на славу, що надихає стількох людей в їх трудах раптом згасне, і бути автором стане ганебним тою ж мірою, якою колись це було почесним. В найкращому випадку, письменники будуть писати лише невеликі книги, розраховані на короткочасний успіх, які будуть служити лише для того, щоб ненадовго розвіяти нудьгу читача, але не справі розвитку знання або для того, щоб заслужити визнання нащадків [7, с. 371-372].

Звичайним сьогодні опиняється досвід «письменництва», в якому кожен є автором і потенційним читачем. Сучасні тексти, у будь-яких формах — книг, автобіографічних нотаток тощо (які можливо вже досягли того рівня безладу, про який каже філософ) — поширюються

переважно через мережу, або Інтернет-простір. Теми просторовості неможливо уникнути, говорячи і про пам'ять.

В коментарях до філософських робіт Лейбніца помітно, що те, як розуміє пам'ять філософ, може бути висловлено за допомогою певного типу метафор. І перше, про що йдеться — це архітектура. Вся множина образів, що відносяться до порівнянь пам'яті із будинками та їх частинами, із спорудами, які вписані в ландшафт, або взяті окремо й височіють у невимовній відсутності будь-чого, зображує принципове — без дому людина була б розпиленою. Як каже Гастон Башляр, дім є тілом і душею, першим світом людини [3, с. 19]. Ще до того, як розвиток мозку дозволить осягнути власну присутність у світі та сформулювати будь-яке питання (а іноді лише до усвідомлення присутності), дитину оточує безпечна колиска дому.

Так, коментуючи Лейбніца, Марк Елліот Бобро пропонує наступну модель структури особистості — образ собору зі скла, що має кришталеві шпилі, обсидіановий дах та величезні контрфорси [12, с. 32]. Дана витончена конструкція, в якій стіни символізують свідомість, а дах раціональність притаманного людині способу мислення, має можливість протистояти внутрішнім і зовнішнім руйнівним силам, і залишатись цілісною завдяки контрфорсам — пам'яті. Однак слід зауважити, що, говорячи про пам'ять, Лейбніц застосовує два різні терміни. Як підкреслюється у роботі «Епістемологія Лейбніца в її нормативно-критичних засадах», філософ розмежовує такі модуси (стани) мислення: «спогад (*reminiscence*) і пам'ять (*souvenir*)» [10, с. 152]. *Souvenir* є актом відновлення минулих перцепцій, отже спогади можуть бути втрачені, не впливаючи на тотожність особистості; але пам'ять, що є основою самосвідомості, дозволяє усвідомлювати цю тотожність.

Згадаємо, що Є.В. Малишкін вказує на звернення філософії до різних метафор пам'яті — сховища та начерку, проекту [8]. Як зазначає автор, метафора сховища (сліду) розгортається у метафорі проекту, розкриваючи декілька значень: безначальність і міцність пам'яті. Теоретичне осмислення архітектури, що відкриває Вітрувій, із самого початку говорить про міцність як сягання фундаментом глибин «до материк» та ретельності у відборі будівельного матеріалу. На спорідненість теми архітектури і проєктивності пам'яті вказує і Г. Башляр, нагадуючи про образ дому-людської душі, фундамент якої занурений у майже безначальну глибину [3, с. 16]. Філософія і нейронауки мають нерозривний зв'язок із архітектурою та її образами. Сформульована Вітрувієм тріада — *firmitas, utilitas, venustas* — охоплює і тіло, і процеси роботи мозку, і створене людиною матеріальне оточення — від біоло-

гічного нейрона, до першої цеглини, покладеної при будівництві найбільшого міста на континенті. Тіло, як засіб взаємодії із природою, елементом якої він є, наділене корисними для цієї взаємодії частинами, вони є досконалими і красивими, і одночасно достатньо міцними, щоб протистояти руйнації.

Саме метафора проекту застосовується до тих змістів, які розкриває Лейбніц у своїх роздумах про пам'ять. Пам'ять не стільки огортає, скільки з'єднує, робить видимим зв'язок монади із універсумом. Адже кожна монада є його дзеркалом:

Таким чином, хоча кожна створена монада представляє увесь універсум, але найвиразніше представляє вона те тіло, яке власне з нею зв'язане і ентелехію якого вона становить; і, як це тіло внаслідок зв'язності усієї матерії в наповненому просторі виражає увесь універсум, так і душа представляє увесь універсум, представляючи те тіло, яке їй власне належить [6, т. 1, с. 424].

Лейбніц розгортає картину всесвіту, в якому немає нічого необробленого й неплідного, в ньому неможливі смерть і хаос. Адже будь-яка частина матерії є вмістилищем цілого світу творинь, живих істот, душ; це сад, сповнений рослинами, кожна крапля соку яких є таким же самим садом. Усе наповнене життям, оскільки складається з простих субстанціальних одиниць — монад, навіть найнижчий рівень яких володіє перцепцією, або несвідомим сприйняттям. Якщо для Аристотеля усе живе, що здатне відокремлювати теперішнє від минулого та майбутнього, володіє пам'яттю, то у творах Лейбніца вона є «родом зв'язку за послідовністю» й одночасно робить видимою різницю між рівнями монад — лише те, що володіє чітким сприйняттям і пам'яттю, можна назвати душею [6, т. 1, с. 416], а підіймаючись вище та володіючи розумом душа опиняється серед духів. Відлуння почуттів (сприйняття, що супроводжуються пам'яттю) зберігаються на довгий час і можуть бути почуті знову [там само, с. 405], але Лейбніц не зображує місце такого збереження.

Розумна душа пізнає себе завдяки встановленню зв'язку між монадичною субстанцією та усіма монадами, і це дозволяє говорити не лише про пізнання, але й «відкриває безкінечну перспективу в минуле і майбутнє — до події створення всесвіту» [там само, с. 40]. Людина здатна до аперцепції, свідомої, внутрішньої рефлексії, але можливість перебувати у цьому стані дана не усім душам, і навіть у однієї душі буває не завжди. Те, що відчувається саме як «непам'ять», або запаморочення та сон без сновидінь, є станом души, що не відрізняється від

буття простої монади, але він є обмеженим у часі. Можливість повернутись до свідомості доводить, що душа — це більше, ніж проста монада. Наявність пам'яті, почуттів та уяви дозволяє підійматись вище до тваринного світу, від світу неістот і володіти активним сприйняттям — аперцепцією. У книзі «Про пізнання» вказується, що усе не тільки живе, але й не піддається чіткому розмежуванню: «важко сказати, де починається чуттєве і розумне, і яка нижча ступінь життя. Так поступово збільшується або зменшується в правильному конусі величина діаметру» [6, т. 2, с. 485].

Концепція внутрішніх схильностей, викладена у філософській праці «Нові досліді про людське розуміння», є відповіддю Джону Локку на твердження про душу як *tabula rasa* (пріоритету досвіду та виключного впливу зовнішніх умов). Цікаво, що цей діалог між філософами продовжується і сьогодні, а саме вже в рамках нейронауки. Ми знаходимо його, зокрема, у книзі «В пошуках пам'яті» Еріка Кендела — лауреата Нобелівської премії з фізіології та медицини 2000 року, нейробиолога, професора біохімії [13]. Автор розповідає про дослідження структури психічної діяльності та вказує на її зв'язок із генетично обумовленими механізмами розвитку. А отже, по-суті, про співвідношення того, що Лейбніц називає прожилками у мрамурі, а Кант — апріорними формами знання, із «досвідом» Локка. На основі багаторічних експериментальних досліджень науковці зазначають, що генетичні процеси встановлюють зв'язок між нейронами, визначаючи коли і які нейрони створюють синаптичні зв'язки; але сила, або довгострокова ефективність, таких зв'язків залежить від досвіду.

Ця точка зору передбачає, що потенціал багатьох форм поведінки організму вбудований у мозок і до відповідного ступеню визначається генетикою та механізмами розвитку; однак оточуюче середовище та навчання змінюють ефективність роботи попередньо заданих провідних шляхів (*pathways*), тим самим призводячи до виникнення нових форм поведінки. . . . Анатомія нейронного ланцюга дає нам простий приклад кантіанського апріорного знання, в той час як зміна сили деяких зв'язків у цьому ланцюгу відображає вплив досвіду. Більш того, відповідно до думки Локка про те, що повторення — мати навчання, тривалість дії багаторазового досвіду є основою пам'яті [13].

Отже Кендел підкреслює, що позиції і емпіризму, і раціоналізму є по суті вірними, лише доповнюючи одна іншу.

Генетична обумовленість поведінки, вбудованої у мозок «вродженістю самому собі», разом із набутим у процесі життєдіяльності досвідом та непомітними перцепціями, пояснює, як каже Готфрид Лейбніц:

«яким чином дві людські душі або дві речі одного і того ж виду ніколи не виходять цілковито тотожними із рук творця і володіють кожна своїм первинним відношенням до того положення, яке їм належить зайняти у всесвіті» [6, т. 2, с. 57]. При цьому, свідомість для Лейбніца не є чимось пасивним, а як зауважує С.Г. Секундант, вона є «ланцюгом взаємопов'язаних станів, що розвиваються за певним принципом: схильність, тенденція, результат» [10, с. 169]. Вбудований у мозок «потенціал багатьох форм поведінки» повертає до архітектурних порівнянь: у тілесність людини вписана її самість; існуючи у просторах і проживаючи, рухаючись серед речей і споруд, людина створює їх. Місця і будинки володіють різним значенням, а особливі із них, як вказує Гастон Башляр, є сукупністю органічних звичок, але й слово «звичка» є недостатнім, щоб насправді розкрити той чуттєвий зв'язок тіла, яке пам'ятає, із домом, який пам'ятаєш [3, с. 22].

Акцентована Лейбніцем різниця між свідомим та несвідомим сприйняттям має безпосереднє відношення до двох типів пам'яті. Перша — експліцитна, або декларативна, є здатністю свідомо пригадувати місця, предмети, факти, події та ін. Це епізодична пам'ять, що більш підвладна забуттю, до неї відносяться автобіографічні спогади. Друга — імпліцитна, не є єдиною системою, а сукупністю процесів, в яких задіяні різні частини мозку. Виступаючи основою звичок, вироблення умовних рефлексів, моторних навичок і сприйняття, вона носить машинальний характер та проявляється у виконанні дій без участі свідомих зусиль, або усвідомленого звернення до пам'яті. Те, як людина сприймає довколишнє середовище і діє, змінюється під впливом досвіду, але безпосередньо цей досвід майже не підвладний свідомому пригадуванню. Зауважимо, що ці області не є сталими, але завдяки тривалому повторенню експліцитна пам'ять може перетворитись на імпліцитну.

Я гадаю навіть, що в душі відбувається щось, відповідне до кровообігу і усім рухам наших внутрішніх органів, чого ми, однак, не усвідомлюємо, так само як люди, що живуть біля водяного млину, не усвідомлюють шуму, що він спричиняє [6, т. 2, с. 116].

Отже у діях, реакціях, виборі поведінки, отриманні навичок, у всьому, що ґрунтується на пам'яті, важливу роль відіграють два типи нейронних ланцюгів. В одному з них легко упізнається та сама заздалегідь встановлена гармонія:

Це обумовлені генетикою та механізмами розвитку нейронні компоненти поведінки, її нейронна будова... Під час навчання mediating

circuit (основний ланцюг) відіграє роль учня, що здобуває нові знання. В свою чергу, modulating circuit (модуляторні ланцюги) мають локківську природу і виступають в якості вчителя. Вони не залучені у безпосередньому забезпеченні поведінкової реакції, але слугують точному налаштуванню цієї реакції під час навчання [13].

Таким чином і сприйняття теперішнього, і накопичення та робота зі змістом пам'яті є результатом відбору та інтерпретації. Адже консолідація, закріплення в пам'яті потребує обробки сприйнятого. Це процес за участю уваги та систематичних асоціацій із знаннями, що вже зберігаються в пам'яті. Ерік Кендел порівнює спогади із творчістю, адже здається, ніби мозок зберігає лише основу спогаду, а під час згадування інформація допрацьовується та реконструюється. Згадати — це свідомо викликати, або отримати ззовні ключовий сигнал, який може бути асоційованим із тим, що вже «записано» в пам'яті. Цікаво, що експериментально доведена активізація під час спогадів тих самих ділянок кори головного мозку, що і під час реальної ситуації.

Роздуми про пам'ять, що проростає із теперішнього, підштовхують до необхідності зупинитись і на проблемі сприйняття. Цей процес не має нічого спільного із безпосередніми відбитками актуального за допомогою органів чуттів, або отриманням достовірних відображень оточуючої реальності. Його специфічність яскраво ілюструє порівняння бачення із дотиком до оточуючих предметів, а погляду із невидимими пальцями, які вивчають межі та поверхню. В роботі «Мистецтво і візуальне сприйняття» Рудольф Арнхейм (спеціаліст у сфері гештальтпсихології та психології мистецтва) підкреслює, що сприйняття є активною дією, принципово відмінною від отримання фотографічного зображення. Будь-яка найпростіша річ не сприймається окремо в ізольованому моменті теперішнього, а лише як одна із багатьох, недавня в нескінченній низці сприйнятих об'єктів. Бачити — це звертатись до пам'яті, знаходити схоже, аналізувати, реконструювати, контактуючи зі слідами попередніх сприйнятих, залишених у пам'яті. Кожен сприйнятий образ не уникає такого впливу, однак, як зауважує Арнхейм, образи чітко окресленої форми часто є досить сильними для протистояння помітному впливу слідів пам'яті. Таким чином, сприйняття теперішнього — це активне його дослідження, не механічна реєстрація, не пасивний процес, а аналіз та відбір. Але, з точки зору Лейбніца, безпосередній досвід неможливо зводити лише до чуттів, як вказує С.Г. Секундант:

Чуттєві сприйняття можуть стати предметом безпосереднього досвіду тільки якщо вони є предметом рефлексії свідомості. Неусвідомлені

чуттєві сприйняття самі по собі не є предметом досвіду, але впливають на формування уявлень [10, с. 221].

Як відбувається відбір того, що зберігається пам'яттю, за яким принципом із розмаїття відчутого в ній залишається окреме? Зазначимо лише деякі моменти, які дають відповідь на ці питання. Пам'ять, яка відноситься до процесу звикання, обумовлена частотою контакту із подразником, сигнали від нього припиняють реєструватись мозком. Отже звикання — це оволодіння здатністю розпізнавати подразники, що повторюються і можуть бути безпечно ігнорованими. Такий процес допомагає не витратити активність на зайві реакції і зосередити увагу на важливому. Протилежний до цього процес — сенсibiлізація, навпаки провокує ввімкнути увагу, реагуючи на ширший спектр подразнень після загрози. Обидва процеси слугують збереженню життя істоти та адаптації, так само як і неусвідомлене застосування накопиченого в пам'яті при виборі стратегії активності. Із пам'яті отримується відповідь на питання «що є наявним?» і «як на це реагувати?», в ній зберігаються результати досвіду.

Людина не просто реагує на оточуючий світ, нагадує Р. Елісон Адкок, професор психіатрії та біхевіоризму із США, а скоріше запам'ятовує важливе, те, що привертає увагу, не залишає індиферентним [14, с. 712]. Зацікавленість є специфічним сигналом для мозку бути готовим до збереження інформації, що надходить. Експерименти з впливу мотивації на декларативну пам'ять демонструють, що активність окремих ділянок мозку (реєстрована за допомогою МРТ) дозволяє передбачити процес запам'ятовування ще до того, як зображення будуть показані піддослідним. Отже людина заздалегідь демонструє готовність запам'ятовувати лише окреме, незалежно від свідомого контролю над цим процесом. Як вказує Лейбніц:

Втім, є тисячі ознак, що говорять про те, що в кожному мить в нас є нескінченна множина сприйняття, але без свідомості і рефлексії, тобто наявні в самій душі зміни, яких ми не усвідомлюємо, тому що ці враження або надто слабкі і численні, або надто однорідні, так що в них немає нічого, що відрізняє їх одне від іншого; але в поєднанні із іншими сприйняттями вони впливають і відчуються — принаймні нечітко — у своїй сукупності [6, т. 2, с. 53].

Лейбніц робить ремарку про ненадійність пам'яті: «Я вже казав, що наша пам'ять іноді нас обманує. І ми їй довіряємо або ні в залежності від того, наскільки вона яскрава і наскільки пов'язана із відомими нам речами» [там само, с. 457]. Думка філософа про те, що довіра

ґрунтується на яскравості та зв'язку із вже відомим, знову відсилає нас до даних сучасної науки, які твердять — людина має тенденцію надавати перевагу знайомому [5, с. 98]. В цьому контексті слід вказати на ефект передування, або так званий праймінг. Більш детально даний ефект розглянуто у книзі «Думай повільно... Вирішуй швидко» [5] Деніела Канемана, лауреата Нобелівської премії з економіки 2002 року, американо-ізраїльського психолога. Емпірично доведено — події, які навіть не усвідомлюються (знову згадаємо введене Лейбніцем поняття перцепції), є причиною дій та емоцій людини.

Слово або зображення, що були побачені раніше, сприймаються легше і ця легкість надає відчуття знайомості. Більш того, слова, які легко вимовити, викликають до себе довіру і прихильне ставлення. Канеман наводить надзвичайно цікаві приклади, які демонструють, що повторення довільного стимулу викликає прихильність (ефект простого пред'явлення). Цей процес є незалежним від свідомості і не має нічого спільного із усвідомленим відчуттям знайомства. Адже еволюційно сформована реакція остороги і страху на нові подразники гарантує виживання істоти, а згасання попередніх підозр (адаптація) виникає оскільки повторення зіткнення зі стимулом не призводять до поганих наслідків. Добрий настрій сигналізує, що все в порядку, оточення безпечне, оборона може бути меншою і навпаки — поганий настрій викликає пильність. Когнітивна легкість, яка з'являється при зіткненні зі знайомим, пов'язується мозком із гарним відчуттям, вона є причиною і наслідком цього відчуття. Отже, те, що бачиться частіше, більше подобається. В принципі, можливість звертатись до усього масиву асоціативних зв'язків, які зберігає мозок, є тим, що, з точки зору Лейбніца, повідомляє людині про реальність оточуючого. Коментуючи цю думку німецького філософа, С.Г. Секундант зазначає: «Явище, що претендує на реальність, має узгоджуватись із тими, що передують» [10, с. 263].

Розгалуженість цієї структури обумовлює і ефективність наступного: «Для досягнення методичності демонстративного знання потрібно: по-перше, виявити шляхом аналізу усі ланки у ланцюгу доказу, по-друге, перевірити надійність їх зв'язків і, по-третє, ефективність усього ланцюга в цілому» [там само, с. 146]. Адже порівняння із довгим ланцюгом висновків, про яке йдеться у Лейбніца, кореспондується із моделлю робочої пам'яті британського психолога Алана Бедделі [4].

Оскільки наше знання, навіть найбільш доказове, виходить дуже часто в результаті довгого ланцюга висновків, то воно має дійсно містити в собі спогад про деякий минулий доказ, який ми вже не розрізняємо чітко, коли висновок вже зроблений... І навіть у процесі доказу його

не можна охопити одразу цілком, адже всі його частини не можуть бути одночасно представлені у розумі; тримаючи постійно перед очима попередню частину, ми ніколи не дійшли би до останньої, завершальної у висновку ланки [6, т. 2, с. 366].

У цій моделі робоча пам'ять теж є не стільки «сховищем», простором, але системою, що не лише здатна зберігати, але й обробляти інформацію. Операційна пам'ять є функцією, що допомагає відслідковувати наявне (положення в просторі, залучення в процесі та ін.), і є актуальною протягом часу, потрібного для прийняття рішення. Операційна пам'ять є чимось більшим, ніж сховищем короткострокової пам'яті, і лежить в основі когнітивних задач та навчання. На думку Бедделі, операційна пам'ять спирається на інші системи, ніж довгострокова (люди з амнезією можуть мати нормальну операційну пам'ять). Він припускає, що в основі операційної пам'яті лежить контролююча система уваги, що координує допоміжні системи, за термінологією автора — візуально-просторовий блокнот (відтворення та маніпуляція візуальними образами), та артикуляційна петля (маніпуляція інформацією на основі мови). На понятті артикуляційної петлі слід зупинитись більш докладно — почуте опиняється у нетривалому накопичувачі фонологічної інформації і згасаючий слід пам'яті перед повним зникненням оживлюється за допомогою повторення про себе. Таким чином, зв'язок між короткочасною та робочою пам'яттю, письмом і фонетичною обумовленістю короткочасної пам'яті забезпечує запам'ятовування [4, с. 59].

Саме тому настільки важливим є наведений Лейбніцем докладний приклад із перевірками рахунків, де в правильності результату можна бути впевненим при фіксації кожного кроку на шляху до висновку, залишаючи сліди як на папері, так і у пам'яті:

Все це показує, що люди можуть мати строгі докази на папері і, безумовно, мають їх нескінченну кількість. Але без згадки про прояв у минулому такої строгої точності неможна мати в душі цієї достовірності [6, т. 2, с. 368].

Те, що мають на меті запам'ятати, має бути не стільки механічно повторене, скільки структуроване. Асоціативна активація відбувається за тим же самим принципом ланцюга. Канеман вказує, що окрема думка, викликає множину інших думок, спричиняючи у мозку хвилю активності, ця хвиля є когерентною, а це означає — усі її елементи пов'язані між собою та підтримують і підсилюють один одного. Те чи інше слово викликає спогади, а далі почуття, що формують вираз обличчя та інші реакції.

Але, як неодноразово наголошує Лейбніц, пам'ять є ненадійною. За твердженням філософа, допомогою у вирішенні цієї проблеми є використання матеріальних об'єктів, креслень, текстів, письма: «З цієї ж самої причини було б важко створити науки без писемності, адже пам'ять недостатньо надійна» [6, т. 2, с. 366]. Про зв'язок пам'яті та візуальних образів Лейбніц каже наступне: «креслення — дуже корисний засіб проти невизначеності слів» [там само, с. 392]. Цю думку повністю підтверджують результати сучасних експериментальних досліджень функціонування людської пам'яті. При запам'ятовуванні слів ті з них, що відносяться до конкретних об'єктів (дозволяють сформувати візуальний образ), зберігаються в пам'яті набагато успішніше ніж абстрактні, де такий образ сформувати важко [4, с. 92]. Таким чином існує зв'язок між образним уявленням слова та легкістю його запам'ятовування, а створення образу в уяві відіграє важливу роль у збереженні в пам'яті.

Отже, підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що принцип людинорозмірності, спорідненості процесів, що є актуальними для окремої людини як частини природи й універсума у тому розумінні, яке вкладав у це поняття Лейбніц, дає підстави порівнювати будову індивідуальної свідомості із природою в цілому, і переносити ці взаємозв'язки на культуру — сферу, в якій діє і висловлюється людина. Таким чином, слід вказати на наступні характеристики пам'яті, відображені у філософському спадку Лейбніца, що є співзвучними із сучасними дослідженнями проблеми пам'яті та знаходять в них своє підтвердження: пам'ять — це основа самосвідомості, в структурі особистості вона слугує не стільки сховищем, що зберігає, але, перш за все, вирішує завдання утримувати від руйнації особистість та раціональність мислення.

Повертаючись до метафор проекту й архітектури, можна сказати, що пам'ять здатна виконувати цю функцію, оскільки дім-свідомість досягає фундаментом невимовних глибин і розташований на конкретній точці у просторі; його вертикальна структура має точку зародження — будівництва та унікальний вплив оточуючого середовища. Або, як говорить стосовно цього Лейбніц, має первинне відношення до того положення, яке належить зайняти у всесвіті.

Як підкреслює Лейбніц, кожна особистість є унікальною і те, що відрізняє «дві людські душі», є внутрішніми схильностями. Ці схильності є вродженими і мовою сучасної науки можуть бути названі потенціалом форм поведінки організму, що є вбудованим у мозок та визначається генетикою й механізмами розвитку. Одночасно він не є сталою

системою, під впливом оточуючого середовища, навчання, досвіду змінюються ділянки кори головного мозку (Кендел). В даному випадку припустимо порівнювати процеси, що відбуваються у мозку окремої людини із аналогічними, але в іншому масштабі — на рівні спільнот. Так само як і особистість, групи, що поділяють спільний досвід, відрізняються від інших, цей досвід впливає на формування певного культурного простору та знаходить відображення в тому числі і в меморіальних практиках.

Лейбніц підкреслює, що будь-яке явище в оточуючому середовищі є реальним, коли воно є узгодженим із тими, які передують; в принципі і довіра до пам'яті ґрунтується на зв'язках із вже знайомим. Така узгодженість є співставною із уподібненням представлення про структуру світу в якості різних типів асоціативних зв'язків у величезній мережі різноманітних типів ідей (Канеман). При цьому із довколишнього запам'ятовується те, що привертає увагу, викликає зацікавленість. Саме зацікавленість є специфічним сигналом, який повідомляє мозку про необхідність приготуватись до збереження інформації, що надходить.

Проблему ненадійності пам'яті Лейбніц вирішує звертаючись до засобів, що дозволяють фіксувати проміжні етапи на шляху до висновку: «креслення — дуже корисний засіб проти невизначеності слів», «було б важко створити науки без писемності, адже пам'ять недостатньо надійна», але, незважаючи на ретельність такої фіксації «без згадки про прояв у минулому такої строгої точності, не можна мати в душі цієї достовірності». Насправді, сучасні емпіричні дослідження твердять, що існує безпосередній зв'язок між образним уявленням слова, структурованням матеріалу та легкістю збереження в пам'яті. Адже довіряти пам'яті — це мати можливість перевірити правильність кроків, що призвели до результату — оскільки збережене у пам'яті є чітко структурованим, а побачене або почуте розбуджує хвилю активності мозку, викликаючи асоціації та спогади.

Це є справедливим як на рівні окремої людини, так і у масштабі суспільства, на рівні культурно-історичної пам'яті, яка потребує матеріальних носіїв, втілюючись у них. Причому даній сукупності об'єктів притаманна двоїста характеристика: як фізичні об'єкти, вони відносяться до певного часового періоду, навантажені культурними кодами і є символами, що відсилають до певного змісту; одночасно вони присутні і розкриваються як елемент ландшафту, супутник повсякденного життя, частина карти, по якій прокладені відомі ординарні маршрути, що допомагають орієнтуватись у часі і на місцевості. В цьому випадку вони лише «знайомі», а отже безпечні, і мають не стільки символі-

чну цінність, скільки повідомляють, що оточуюче не містить загрози. Отже, вирішення актуальних на сьогодні завдань, пов'язаних із дослідженнями як індивідуальної, так і у більшому масштабі — пам'яті груп та спільнот, обговорення і осмислення минулого досвіду, потребує подальших міждисциплінарних студій, які уможливають плідну взаємодію філософії, історії, психології і нейронауки.

Література

- [1] *Арнхейм Р.* Искусство и визуальное восприятие. — М. : Прогресс, 1974.
- [2] *Баяж Д.А., Федорова О.Б.* Лейбниц в России: переводы и их авторы // Вопросы истории естествознания и техники. — 2014. — № 2. — С. 3-24.
- [3] *Башиляр Г.* Избранное: Поэтика пространства. — М. : РОССПЭН, 2004.
- [4] *Бэддели А.* Ваша память. Руководство по тренировке и развитию. — М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 2001.
- [5] *Канеман Д.* Думай медленно... решай быстро. — М. : АСТ, 2014.
- [6] *Лейбниц Г.-В.* Сочинения в четырех томах. — М. : Мысль, 1982-89 гг. — т. 1 ; т. 2 ; т. 3 ; т. 4.
- [7] *Маклюэн М.* Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры. — К. : Ника-Центр, 2004.
- [8] *Малышкин Е.В.* Две метафоры памяти. — СПб. : Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2011.
- [9] *Найссер У.* Познание и реальность. — М. : Прогресс, 1981.
- [10] *Секундант С.Г.* Эпистемология Лейбница в ее нормативно-критических основаниях [монография]. — Одесса : Печатный дом, 2013.
- [11] *Шевцов К.* Память монад в системе «предустановленной гармонии» // Sententiae. — 2012. — № 2. — С. 29-45.
- [12] *Bobro M.E.* Self and Substance in Leibniz. — Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers. — 2004. — VII.

- [13] *Kandel E.R.* In Search of Memory: The Emergence of a New Science of Mind. — New York: W.W. Norton & Company, 2006.
- [14] *Murty V.P., LaBar K.S., Hamilton D.A., Adcock R.A.* Is all motivation good for learning: Dissociable influences of approach and avoidance motivation in declarative memory [Електронний ресурс] // Learning and Memory. — 2011. — № 18. — P. 712-717. — Режим доступу: <https://web.duke.edu/adcocklab/publications/publications.html>

Надійшла до редакції 07 грудня 2015 р.